

A magyar Jud Süss

Kádár Lajos *Ártatlanok?* című színdarabjának története

II. rész

Az *Ártatlanok?* 1944-es bemutatója

Magyarország német megszállását és Sztójay Döme kollaboráns kormányának megalakulását követően mind a magyar zsidóság életében, mind a hazai színházi világban új időszámítás kezdődött. Nálunk az idő rövidsége miatt nem került sor a színházi világ olyan gyökeres átalakítására, mint Németországban, többek között azért sem, mert a második zsidótörvény végrehajtása következtében ez a folyamat már jóval korábban elindult. A Harmadik Birodalomban a prózai színházzal szemben inkább a dalszínház élvezett elsőbbséget. Ezzel együtt a náci politikai elit ugyanúgy a nemzeti identitást formáló politikai tényezőnek tekintette a színházat, mint a weimari köztársaság nem egy alkotója. A bemutatott darabok, a megtűrt rendezők, a különböző engedményeket tevő színészek sorsa még évtizedekkel a háború után is kényes kérdésnek számított.¹

A magyar színházban valamiféle antiszemita repertoár megteremtésére nem került sor, legfeljebb időről időre igyekeztek bizonyos műveket a zsidóellenesség jegyében értelmezni. A legismertebb példa talán Móricz Zsigmond II. Lajos kincstárosáról szóló *Fortunátus* című drámája vagy bizonyos 19. század végi népszínművek, amelyek a maguk korában nem számítottak problematikusnak. Megemlíthető Vaszary János *Hölgyek és urak* című, 1936-ban írt szatirikus színműve, amely szintén előadható antiszemita éllel, de a választás a rendező döntésén múlik.² Jelen esetben azonban nem erről van szó: az *Ártatlanok?* egyértelműen az antiszemitizmust, a zsidóság rendkívül negatív színben való, általánosító ábrázolását állította mondandója középpontjába. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a belügyminisztériumi államtitkárrá emelkedett Endre László a deportálások megindulása után, de még a fővárosi zsidóság táborokba szállítását megelőzően újból szorgalmazta az *Ártatlanok?* színre vitelét.

A zsidóság elleni indulatok fokozásának számos jelét tapasztalhatták a kortársak, így például a Corvin Moziban díszelőadáson mutatták be 1944 májusában a *Jud Süsst*, Sztójay Döme kormányfő jelenlétében.³ Ezek után nem meglepő, hogy a korábbiakhoz képest nagyobb politikai hatalommal rendelkező Endre újból előállt az *Ártatlanok?* bemutatásának tervével. Mind Kádár Lajos, mind Tompa Béla, mind Dövényi Nagy Lajos vallomásai alátámasztják, hogy az egykori Pest megyei alispántól származott az újbóli bemutató ötlete, s ehhez közvetítőként megint Cselle Lajoshoz, a színészkamara főtitkárához folyamodott.⁴ Ő közölte a bemutató tényét Kádárral, s ő kérte fel Dövényi Nagy Lajost a darab átírására, a szöveg kiigazítására. Kádár azt mondta barátjának, Fodor Józsefnek, hogy az egyik sűgópéldányt találták meg a Belügyminisztériumban,⁵ s ezt kapta meg később Dövényi Nagy Lajos.

A darab újbóli bemutatását három ember együttes munkája tette lehetővé: Kádár Lajos, Cselle Lajos és Dövényi Nagy Lajos közreműködése nélkül nem lett volna lehetséges az *Ártatlanok?* színpadi bemutatója. Kádár Lajos legkorábban tett és minden jel szerint legönkritikusabb vallomásában a következőképpen rekonstruálta a történeteket: „1944 húsvétja előtti napokban Cselle Lajos a Színészkamara főtitkára magához hívatott és közölte velem, hogy az »Ártatlanok« című darabomból filmet akarnak csinálni és újból színpadra hozzák, sőt azt is megemlítette, hogy dramaturgiailag Páger Antallal fogja átdolgoztatni. Én ezután, nem mertem végleges választ adni neki. Ígértem, hogy előkerítem a darabot, de nem törődve az egészszel Gödre utaztam, ahol az egyik tanyán telepedtem le. Május derekán az Esti Újságból szereztem tudomást arról, hogy Dövényi Nagy Lajos »szerencsés kézzel« átdolgozta, valamint arról is, hogy a Madách Színházban színre kerül. A darab premierjén jelen voltam június 15-én, de a függöny előtt nem jelentem meg. A darab előadása után megpróbáltam az esti lapoknál

tiltakozást közzétenni az átdolgozás miatt, azonban erre a lapnál hajlandók nem voltak, Darvas János akkori főszerkesztő⁶ nem állt rendelkezésemre. Szerzői jogdíj fejében kb. 6000 pengőt vettem fel a színházról a darab után. Elismerem, hogy a darab abban a formában, ahogy előadásra került a Madách Színházban, alkalmas volt a legszélsőségesebb nyilas propaganda és az aljas emberi ösztönök felkeltésére.”⁷

Kádár Lajos egyik gyenge pontja minden jel szerint a pénz volt, még ha vallomásaiban érezhető is némi szégyenérzet és önkritika, ez azonban nem vezetett el az aktív cselekvésig. Későbbi vallomásaiban sokkal inkább a háritás motívumai kerültek előtérbe, s főként arra az Endre Lászlóra hivatkozott, akinek egyébként népbírósi perében nem került elő a színdarab ügye. Kádár állítása szerint határozottan tiltakozott Csellénél, aki a belügyi államtitkárhoz küldte őt. *„Három nap múlva megtaláltam Endre Lászlót – emlékezett Kádár – , amikor őt felelősségre vontam az eljárás miatt, kijelentette, hogy keresztül lő, mint egy kutyát, ha megakadályozom a darab előadását, mert az elsőrendű nemzeti érdek.”⁸* Kádár két ismerőse, Fodor József és Kállai Miklós írók viszont azt állították, hogy amikor felhánytorgatták a darab bemutatását, Kádár azt felelte, hogy már semmit sem tehet. A pénz csábító erejét többen is megemlézték. *„Tudomásom szerint Kádár állandóan anyagi nehézséggel küzdött és ez lehetett oka annak, hogy átment a jobboldalra” – vélekedett Kállai.⁹* Fennköltebben, de gyakorlatilag ugyanezt fogalmazta meg Veres Péter: *„És ha nyilas nem is volt, de szegényes konyhájára a jobboldali kenyeret is elfogadta.”¹⁰*

Hiába sikerült elég könnyen korrumpálni Kádár Lajost, de a darab, mint ahogyan a belőle írt regényenél is láttuk, elég gyenge lábakon állt. Reális lehetőségnek látszott, hogy a kusza, ellentmondásos cselekményszálak miatt a közönség nem fogja tudni követni. Valakinek rendet kellett vágni, némileg még élesebben antiszemitává fazonírozni, s erre a feladatra a szélsőjobboldali sajtó egyik csillaga, Dövényi Nagy Lajos vállalkozott. A Borsod megyei zsellércsaládból származó újságíró 1934-ben került a fővárosba, s eleinte Miltay István egyengette útját a *Magyarságnál*, illetve az *Új Magyarságnál*. 1936-tól a háború végéig az *Esti Újság* lett Dövényi sajtó orgánuma, ezt 1941-től a Rajniss Ferenc főszerkesztésével megjelenő *Magyar Futár*, illetve 1943-tól *Az Ország* egészítette ki. 1938-ban indult rádiós hírolvasói, hírmagyarozói pályafutása, amely 1944 júniusáig tartott. Dövényi, akinek első cikkeit kétségkívül erős szociális indulat jellemezte, 1939-től kezdve a szélsőjobboldali sajtó egyik kirívóan antiszemita, angolszász- és szovjetellenes szerzőjévé nőtte ki magát. Ismertségét hírlapi cikksorozatai alapozták meg, amely közül a *Bolyongás Kazárföldön*, a *Tarnopolból indult el...*¹¹ és a *Kaganovicsok* váltották ki a legnagyobb visszhangot. Az utóbbi két sorozatot regényre formálta, s ezek a kötetek a hazai zsidóellenes toposzok gazdag tárházát nyújtották.¹²

Dövényi kiválasztása mellett újságírói rutinján, szerkesztési ismeretein túl gyaníthatóan a darab potenciális nézőközönsége körében való népszerűsége szólt. Társszerzőként a nevével nyilvánvalóan jobban fel lehetett hívni a figyelmet az *Ártatlanok?*-ra. Személye szinte megtestesítette a darab eszmei mondandóját: szegényparaszti sorból származó értelmiségiként úgymond leleplezi a zsidóság mesterkedéseit. Azt nem tudjuk, hogy Dövényi ismerte-e korábban Kádárt, vagy hallott-e az 1941-es bemutatóról, de a népiekről vallott véleményét a tárgyaláson is megosztotta a hallgatósággal: *„Ismerem Illyés és Veres munkásságát és nézeteikkel 100%-ig azonosítom magam.”¹³* Állítása valótlanságát aligha kell az olvasóknak bizonyítani, elég arra a tényre utalnunk, hogy a német megszállás után, amikor Dövényi pályára csúcsára ért, Illyésnek bujkálnia kellett, Verest pedig munkaszolgálatra hívták be. Szavai ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy milyen széles körben olvasták a népieket, és társadalomkritikájuk szélsőjobbtól szélsőbalig sokakat megfogott a korszakban.

Dövényi neve mindenképpen növelhette az előadás látogatottságát, de a valóban át is írta a szövegek könyvet. A munkának 1944. április közepén fogott hozzá, Cselle közvetítésével Endre László nagyon határozott óhajára, s kikérte Kiss Ferenc színművész tanácsait is. Tevékenységét a következőképpen értékelte: *„Megbeszélés után 3-4 nap alatt az átdolgozást befejeztem. Kb. 2-3 jelentet elhagytam, néhányat átírtam, egyébként a darabon főleg technikai átdolgozást végeztem. Például egyes jeleneteket összevontam, Kádár darabjában a*

jegyző és a zsidó szatócs is elég hitvány ellenszenves figura volt. A paraszt leginkább ostoba és hiszékeny.”¹⁴ Ezen túl azt is állította Dövényi, hogy ő még tompította is a mű antiszemita életét, de a Népbíróság elutasította a nyilvánvaló képtelenséget. Viszont fontos adalékkal szolgált a társszerzők felelősségét illetően: a bevételből Kádár Lajos 10, ő viszont csak 2%-kal részesedett. Szavait Kádár nem cáfolta.

Dövényi egyébként nem csupán a megírásban vállalt szerepet, hanem több színházi próbán is részt vett. Az 1944-es előadás egyik főszereplője, Bánhidya László, akit leginkább a Tüskevár Matula bácsijaként őriz a televíziónézők emlékezete, igen kritikusan nyilatkozott az újságíró közreműködéséről: „Az Ártatlanok című darab felújított próbáinál a Madách Színházban Dövényi Nagy Lajos, a darab átdolgozója is jelen volt és a rendező Kiss Ferenc mellett számtalan tanácsot és útbaigazítást adott, hogy minél nagyobb antiszemita hatása legyen a darabnak. Határozottan állítom, hogy Dövényi a darab próbáin eszmei irányítással vett részt.”¹⁵ Bár Dövényi igyekezett kisebbíteni szerepét, féktelen antiszemitizmusát és közéleti aktivitását ismerve a színész állításai eléggé életszerűnek tűnnek. Közvetve alátámasztja szavait, hogy saját lapjában, az *Esti Újság*ban maga Dövényi beszélt az *Ártatlanok?* bemutatója előtt két nappal. Ez némiképp igazolja Kádár Lajos esetleges ingadozását, hiszen nem szólalt meg nyilvánosan, bár ennek már nem volt különösebb jelentősége. Az interjúban Dövényi, akinek elvileg minden oka meg lett volna saját személyének kiemelésére, elég visszafogottan értékelt: „Az én szerepem mindössze arra szorítkozott, hogy egységbe formáljam a cselekményt.”¹⁶

Az 1944-es bemutató harmadik kulcsszereplője, Cselle Lajos a Színművészeti Kamara főtítkára, egyben a Madách Színház igazgatója volt. A színészi kvalitásaival nem igazán kitűnő, de Kiss Ferenc kamarai elnök oldalán hűséges és megbízható végrehajtónak bizonyuló Cselle immár egy komoly fővárosi kőszínház igazgatójaként egyengette az *Ártatlanok?* újbóli bemutatójának útját. Ez nem csupán azt jelentette, hogy a falusi kocsmák dobogói és a katolikus népkörök alkalmi színpadai után komoly, rangos bemutatóhely ad teret Kádár Lajos és Dövényi Nagy Lajos immár közös darabjának, hanem ennél többet is. A helyszín kiválasztása tudatos lépés volt, markáns kultúrpolitikai üzenetet hordozott. Dövényi lapja, az *Esti Újság* így kommentálta a váltást: „Budapest közismerten baloldali színházának, a Madách Színháznak felsőbb utasításra történt bezárása után jelentette az *Esti Újság*, hogy a színház csak átmenetileg marad zárva. Még a mostani szezonban megnyitja kapuit a jobboldali színházi politika egyik ismert exponensének a vezetése mellett.”¹⁷

Az 1940-ben a budapesti Madách téren, a mai Örkény Színház épületében alapított társulatot 1941-től Pütkösti Andor igazgatta. A kritikus-rendező, aki például Tamási Áron *Énekes madarát* is színre vitte, kitűnő együttest verbuvált (Sulyok Mária, Várkonyi Zoltán, Mezei Mária, Sennyei Vera, Tapolczai Gyula), és több előadással is kivívta a szélsőjobboldal haragját. Így például Felkai Ferenc *Nero* című drámájával, amelyben igen sokan Hitlert kifigurázó szatírárt láttak, vagy Robert Ardrey *Jelzőtűzével*, amelyet „*pacifista hangvétele miatt*” a Honvédelmi Minisztérium betiltatott. Ezek után nem érte váratlanul a társulatot, hogy a német megszállást követően visszavonták Pütkösti Andor és a teátrumot finanszírozó Károlyi István gróf játszási engedélyét. A feldúlt idegzetű Pütköstit annyira megviselték az események, hogy július 9-én önként a halált választotta.¹⁸ Csellét cseppet sem zavarta, hogy direkt politikai döntéssel nyerte el a színházat, és kevésbé művészi, mint inkább politikai ambíciókkal látott az igazgatáshoz. Az intézmény feladatait az alábbiakban fogalmazta meg: „*Legfőbb célunk az, hogy a kissebbernek olyan színházat adjunk, amely megfelel a lelkiületének és amely a szükséges irodalmi és művészeti szempontokon felül újjászülető korunk nagy és nemzetmentő eszméinek is szolgálatában áll.*”¹⁹

Hogy szavai nem csupán szólamok maradtak, arról több konkrét intézkedése is árulkodott. Először is 25%-kal csökkentette a jegyárakat, hogy minél többen megtekinthessék az előadásokat.²⁰ Megállapodott a Nemzeti Munkaközpont vezetésével, mely szerint 1944. július 9-én vasárnap délelőtt 11 órakor matiné előadást tart a színház, hogy 60%-os kedvezménytel tekinthessék meg a munkások „*az Ártatlanok c. nagyhatású és időszerű színművet*”.²¹ A július 22-én tartott előadást pedig a *Magyarság* olvasói és a Magyar Nemzetiszocialista Párt tagjai

nézhatték meg kedvezményes jeggyel, amelyet a párt propagandaosztályán lehetett megvásárolni.²² Még olyan, a darab minden eszközzel való propagálásáról tanúskodó eset is előfordult, hogy a lényegében rendezői feladatokat ellátó Kiss Ferenc egy, az autóját javító kispesti akkumulátorüzem tisztviselői és munkásai számára szabadjegyeket ajánlott fel, „*hogyan valamennyi alkalmazott megnézzék és széles körben terjessze a színdarab tanulságait*”.²³

Bár eddig nem ejtettünk szót a nyilvánvaló tényről, de fontos hangsúlyozni, hogy az *Ártatlanok?* színre vitele időben egybeesett a magyarországi deportálásokkal. Dövényi Nagy Lajos körülbelül akkor fogott hozzá az átdolgozáshoz, amikor Kárpátaljáról elindultak az első vonatok a haláltáborokba, s a darabot akkor is játszották, amikor Horthy Miklós kormányzó végül leállította a fővárosi zsidóság deportálását. Azt, hogy ebben a környezetben, hangulatban mit jelentett az üldözöttek számára egy ilyen darab bemutatója, aligha kell taglalni. Ugyanakkor feltehető a kérdés, hogy az 1944. június 16-án, prominens díszvendégek jelenlétében (Jaross Andor, Endre László, Baky László, Doroghi Farkas Ákos budapesti polgármester, Sággy József Pest vármegyei alispán²⁴) bemutatott *Ártatlanok?* kapcsán megfogalmazódott-e a kortársak részéről nyilvánosan valamilyen kritika, ellenvélemény.

Utólag minden érintett igyekezett kisebbiteni a maga felelősségét, hangoztatni fenntartásait, felelőtlenül kényszerű-kiszolgáltatott helyzetét. Azt, hogy milyen tömegérzelmeket válthat ki az előadás, aligha tagadhatták a színészek, tisztában kellett lenniük azzal, mihez adják a nevüket. Az utolsó kétségek is eloszolhattak a színdarabot reklámozó plakátok megjelenésekor. A Kádár Lajost és Solymosi Istvánt szerzőként, Dövényi Nagy Lajost átdolgozóként feltüntetett plakáton két szakállas, pajeszos zsidó férfi látható (az egyikükben jól felismerhető Bánhidya László), mögöttük pedig egy ellenszenvet sugárzó öltönyös ember.²⁵ A képi hatás nagyon erőteljes, s különösen az lehetett a korabeli, végsőkéig hiszterizált légkörben. Ennek ellenére az 1944-es előadás főszereplői, így Tompa Béla és Bánhidya László, újra vállalták a játékot, s úgy tűnt, hogy csatlakozik hozzájuk a Nemzeti Színház ifjú tehetsége, Ujlaky László. Az alig 30 éves színész, aki ekkor már megkapta a rangos elismerésnek számító Farkas–Ratkó-díjat, megállapodást is kötött Cselle Lajossal Tőszér Mihály szerepére.²⁶ Néhány nappal később viszont az alábbi újsághír jelent meg Dövényi Nagy napilapjában: „*Ujlaky [sic!] László, a Nemzeti Színház tagja, aki eddig a főszerepet vállalta, családjával vidékre költözött s emiatt kilépett az együttesből*”.²⁷ Nem tudjuk, hogy Ujlakyt milyen megfontolások vezették, de akárhogy is gondolkodott, tisztában kellett lennie azzal, hogy visszalépése nyilvánosságra kerül. A bemutatót követően pedig a népi mozgalom baloldalához tartozó Muharay Elemér volt az, aki több napilapban is közzétette, hogy nem a vezetése alatt álló Faluszínpad mutatta be annak idején az *Ártatlanok?*-at, hanem a Faluszínház. Ők ugyanis a „falusi műkedvelést” propagálják.²⁸ Közleménye még Ujlakyénál is direkter állásfoglalást jelentett.

A bemutatót követően az *Ártatlanok?*-at csaknem mindennap, igen gyakran két alkalommal is játszották, így már július 7-én elérték a 25. előadást.²⁹ Egy július végi újsághír szerint „*a Madách-színház a jelek szerint egészen késő őszig műsorán tartja az Ártatlanok című iránydrámát, mely a sűrűn ismétlődő angolszász terrortámadások dekonjunktuuráját is egészségesen bírja, s telt házak mellett fut a második jubileum felé*”.³⁰ Mindenesetre az *Ártatlanok?* először 1944. szeptember 15-éig szerepelt a repertoáron, amikor nem tudni milyen okból, talán valamilyen összefüggésben a Lakatos-kormány ténykedésével, Baky László és Endre László államtitkárok leváltásával, levették a műsorról. A darabot rögtön a nyilas hatalomátvételt követően, október 16-án ismét elővették, és megszakításokkal november elejéig játszották. Összesen 100–130 alkalommal került színre.³¹ Az 1944-es bemutató kapcsán még két dologról kell szót ejtenem: a korabeli kritikai fogadtatásról, ha van értelme ilyesmiről beszélni, illetve arról, hogyan minősítették Kádár Lajos ténykedését saját táborában, a népiek sorain belül.

Az *Ártatlanok?*-ról szóló, általában a premier után született tudósítások két csoportra oszthatók. Közös bennük, hogy mindnyájan elismeréssel, lelkesedéssel szóltak a színdarab politikai üzenetéről, különben meg sem jelenhettek volna: antiszemita színdarabról az akkori nyilvánosságban csak az antiszemitizmust helyesítő cikket lehetett írni. Az első típust képviselő a legmelegebb elragadtatás hangján beszéltek a darabról, nagyjából azon az

erkölcsi és intellektuális színvonalon, hogy végre valaki közérthetőn bemutatta, milyenek is a zsidók. Ezt a hangot képviselte a színkritikusi vágyakat dédelgető, később a *Magyar Ünnep* című folyóiratot szerkesztő Bágyoni Váró Andor a *Magyarság* és az egykori Turul-vezér Tarnói László a *Virradat* hasábjain.³² A másik irányt azok a szerzők követték, akik úgy tettek, mintha normális idők szokásos színházi bemutatójáról lenne szó, amikor a kritikus dolga csupán annyi, hogy a művészi kvalitást alapul véve bírálja a darabot. Számításból, gyávaságból, félelemből több szerző is így próbálta értékelni az *Ártatlanok?*-at, vagy elmenve a lényeg mellett, vagy azt a fából készült vaskarikát igazolva, miszerint ők csupán a minőségi antiszemita színdarabot keresik.

Miklóssy Lajos a *Magyarország* hasábjain így érvelt: „Az első antiszemita darab időszerűségéhez nem fér kétség. Maga a tény, hogy ilyen színmű helyet kapott a nemzetnevelés céljait most már komolyan vevő magyar színpadon, ünneppé avatja a bemutatót. Rossz szolgálatot tennénk azonban a megújhodott magyar színházi ügyének, ha – az »ünneprontás« vádjától félve – nem mutatnánk rá a hibákra. [...] Mint írói mű, a darab megállja a helyét. Nagyszerűek a zsidó figurák, ezzel szemben a magyar paraszt rajzába sok hiba csúszott be. A felépítés körül is bajok vannak. A színészek játékáról vegyes érzelmekkel számolhatunk be.”³³ Szabó József, a *Pest* olvasói számára még távolságtartóbban fogalmazott: „Az *Ártatlanok*at tekintsük úttörő kísérletnek s vonjunk le tanulságokat belőle. Kádár Lajos – ez az erős tehetség – reméljük, a jövőben egymaga írja új darabját. Mert alakjai – főleg a zsidó figurák – annyira igazak – néhol megdöbbenőek, másutt mulattatók, hogy ennyi emberábrázoló tehetséggel kár társszerzőkhöz, főleg átdolgozókhöz folyamodni. Így nem tudjuk, ki maradt adós néhány nagyszerűen jellemzett alak sorsával.”³⁴ A Dövényire való egyértelmű célzás némi adalékot szolgáltat a szélsőjobboldal különböző pártjai és személyiségei közötti villongásokhoz is.

Egyedülálló módon néhány nap különbséggel két terjedelmes kritikát is szentelt Kádár Lajos színdarabjának Saád Béla. Az 1945 utáni katolikus sajtóban szép karriert befutó, az *Új Ember* felelős szerkesztői pozícióját 13 éven át betöltő,³⁵ Saád az *Új Nemzedék*ben a már többek által felvetett különbséget hangoztatta: a darab zsidó szereplői jók, a nem zsidók viszont nem azok. Ezzel megint csak megkerülte a lényegét, ugyanakkor Shakespeare-t méltatta, mint követendő példát. Cikkét a bemutató körüli atmoszférát hűen kifejező összegzéssel zárta: „A Madách Színház közönsége is nemcsak tapssal és figyelemmel vett részt az előadáson, hanem lelkes indulatkitörésekkel és közbeszólásokkal is.”³⁶ Második írásában *Az Ország* hasábjain így vélekedett: „Milyen darab az *Ártatlanok*? Jellegét megadja a legfontosabb szereplő Ehrlich Efraim, a falusi szatócs jellemrajza. [...] Ennek a figurának a rajza s erőteljes egyéniségéből áradó hatása dönti el az *Ártatlanok* sorsát. Ez a figura színpadképes, és belőle és körülötte, ha nincs az a már említett láthatatlan cenzúra, kifejlődhetett volna a *l'art pour l'art* elvei szerint is kitűnő és teljes dráma.”³⁷ Saád a továbbiakban nem hagy kétséget afelől, hogy ez a fejlődés nem történt meg, így a cikk végén azon sajnálkozik, hogy egyszer már be kellene mutatni Shakespeare szellemében *A velencei kalmár*-t. Alighanem ezt tartotta Saád minőségi antiszemita drámának.

1945 előtt Kádár Lajosról két, a népi mozgalomhoz tartozó alkotó mondta el hosszabb cikkben a véleményét. Sorrendben az első írás 1943 tavaszán jelent meg, a *Magyar Élet* hasábjain, Pálóczi Horváth Lajos tollából.³⁸ Nem csak az ország, hanem a népi mozgalom történetében is feszült időszak ez, sokasodtak a konfliktusok. Erdélyi József szereplése, az Illyést ért támadások, Kovács Imre és Szabó Zoltán különütassága, Veres Péter gyorsuló balratolódása mind-mind feszültséget kelteremtett. A *Magyar Élet* ekkor már határozottan Szabó Dezső eszmeiségének jegyében készült, de sokkal közelebb az 1920-as évek elejének, mint az akkori jelen Mesterének gondolatvilágához.

Pálóczi cikke igen kritikus Kádárral, akiről azt állítja „azok közé a tragikus életű népi írók közé tartozik, akik előbb jegyezték el magukat a szépirodalommal, mint a helyesírással.” Sorra veszi Kádár regényeit és viszonylag hosszan foglalkozik az *Ártatlanok?* regényes formájával, a *Kujtorgó lelkek*-kel. Elsősorban esztétikai kifogásai vannak, bár ezek nagyon határozottak: „Szóval az ötlet igen érdekes, – de a beállítás, az emberábrázolás és a stílus annyira pongyola,

olyan kamaszosan hánya-veti, hogy néha már a kontárság határát súrolja. A nyelvezete nem egyszer olyan keresetten népieskedő, hogy szinte a rossz emlékű Göre Gábor ciklust juttatja eszünkbe.” Nem túlzás, megsemmisítő véleményt olvashatunk. Pálóczi nem akarta felismerni a regény vaskos antiszemitizmusát, pontosabban komolytalannak tartotta, annyira rosszul megírtnak, hogy azt az olvasók érdemben nem is értékelhetik: „A zsidókból dróton rángatott, egysíkú papírfigurákat csinál, élettelen karikatúrákat, akiket csak háromféle megnyilatkozásban látunk: vagy dühöngenek, vagy fölényeskednek, vagy »undorítóan vigyorognak«. [...] De amikor propagandát ad a szájukba, akkor egyszerre nyilas vezércikkek hangzatos stílusában kezdenek szónokolni, csak lényegesen jobb magyarsággal.” Önmagában igaz, amit Pálóczi Horváth írt, csak ekkor már nem lehetett ilyen ártatlanul, közömbösen írni erről a témáról, egyszerűen nem lehetett elnézni, hogy Kádár szélsőjobboldali tartalmú és hangvételi művet írt. Pálóczi erről hallgatott, s ehhez képest minden esztétikai, írói technikára vonatkozó fejtegetése másodrendű kérdés.

A népi írókról szóló első monográfia szerzője, Juhász Géza debreceni irodalomtörténész a pécsi *Sorsunk* 1944. októberi, utolsó számában tette mérlegre Kádár Lajos munkásságát. A Várkonyi Nándor főszerkesztésével megjelenő irodalmi lapban a *Tyukász Péter* harmadik kiadása kapcsán ragadott tollat Juhász. Már írásának címe is határozott programot sugall: *Népi író, tanulj Babitstól!*³⁹ Bár látszólag ez cikk is általános kérdések, a minőségi irodalom körül mozog, de az *Ártatlanok?* másodszori bemutatóját követő időkben voltak benne erősen áthallásos mondatok. Juhász hosszasan magasztalja Babitsot, dicséri arányérzékét, fegyelmét, műveltségét, jó felépítésű írásait. A *Tyukász Péterről*, amelyet Kádár legsikerültebb művének tarthatunk, úgy vélekedett, hogy egyes jelenetei az operett vagy népszínmű határát súrolják. De ennél is fontosabb az, ahogy Kádár Lajos egész pályának mérlegét megvonja: „Írni mindenki tud, akinek rend van a fejében. Az alkotáshoz több kell: lángelme vagy szakadatlan önképzés, gyakorlat. Mivel magyarazzuk hát a sikerét? Hiszen ez a könyve díjat is kapott az Irodalompartoló Társaságtól? [...] Jellegzetes kortermék ez: regénynek túlságosan dokumentum, dokumentumnak túl regényes, környezete élteti, mesterségesen lélegzik, pedig kár érte, kifejlődhetett volna teljesen.” E lesújtó bírálat után bizonyos erkölcsi tanulságok levonására kérte Kádárt: „Légy gondosabb, válogasd meg jobban az anyagod. Ne elégedj meg a kor tapsával, igényt tarthatsz még többre is. Sugározza műved a tiszta lényeket, az élő szellemet. Az imént a Gólyakalifát hoztam fel. Népi író vagy? Tanulj Babitstól!”

Juhász végső sorai mindazokra az írókra vonatkoztathatók, akik a napi közéleti-politikai küzdelmekbe merülve éppen az irodalomról, az örök emberi értékek képviseléről feledkeztek meg. Nagyon is jelképes, hogy Babitsra, a *Nyugat* szerkesztőjére hivatkozik, akivel halála idejére Illyés kivételével szinte az összes népi író szembekerült. Most mégis neki adott igazat Juhász, hitet téve az általa képviselt etikai magatartás mellett is.

A Kádár Lajos elleni népbírósi eljárás

Budapest ostromát Kádár Lajos feleségével együtt az erzsébetvárosi Elemér utcában lévő lakásán vészelte át. Január közepén szovjet fogságba esett, pontosabban a titkosszolgálat, az OGPU két tisztje tartóztatta le.⁴⁰ Először azt állította, hogy Székely Endre, a Magyar Kommunista Párt művészeti osztályának vezetője kísérte a szovjet állambiztonság embereit. Ők mindjárt el is engedték, sőt közölték vele, hogy ügye jelentéktelensége miatt csak később fog bíróság elé állni. Első rendőrségi kihallgatásakor Kádár megemlítette, hogy letartóztatáskor jelen volt a „lakásomban lakó Ungár Imre világhírű zeneszerző” is. A furcsa megfogalmazásból nem derül ki, hogy tudatosan bújtatta a zsidó származású zongoraművészt, vagy ő is a házban lakott, és véletlenül került oda. Gyaníthatóan az utóbbi, mivel Ungár neve a későbbiekben egyszer sem merült fel, pedig mentőtanúként is szolgálhatott volna. Kádár Lajos némileg másképpen és egy fokkal létszerűbben írta le *Börtönnaplójában* a szovjetekkel való találkozását. Ezek szerint éppen a lakásával szemben székelt az OGPU- parancsnokság, ahol kihallgatták, és már eleve tisztában voltak azzal, hogy az *Ártatlanok?* írójával állnak szemben. Kádár orosz nyelv-tudása révén kivágta magát, s azzal védekezett, hogy darabját 1941-ben Keresztes-Fischer azért tiltotta be, mert az akkori rend ellen lázított, és az új változat Dövényi

Nagy átírata. Ebben a feljegyzésben nem esik szó magyar szereplőkről, pedig elég merész feltételezni, hogy a szovjet titkosrendőrség ilyen mélységig ismert volna egy harmad vonalbeli író. Elég valószínű, hogy nem engedték el kihallgatás nélkül, s az sem kizárt, hogy az orosz nyelv-tudásával jó benyomást tett Kádár. A történet többi része konfabulációnak tűnik.

Mielőtt Kádár Lajos megkezdte volna rövid ideig tartó bujkálását, pontosabban feltűnés nélkül vidékre távozott volna, befolyásos támogatók után nézett. Állítása szerint felesége már a kihallgatása idején „oda járt a városban, hogy Veres Pétert vagy Illyés Gyulát felkutassa.”⁴¹ A két név közül az utóbbi az izgalmasabb, mivel semmilyen nyomát nem találtuk annak, hogy Kádár és Illyés előtt 1945 előtt kapcsolatban álltak volna. Bár a népi mozgalom laza hálózatán belül könnyen összefuthattak, de alapvetően nem egy irányzathoz húztak. Ez persze nem jelenti azt, hogy Illyés ne segíthetett volna, hiszen például a vele kifejezetten rossz viszonyban lévő Féja Géza érdekében is közben járt. Kiadott naplójegyzetei bőségesen tanúskodnak arról, hogy mennyire szolidárisan viselkedett népi író társaival szemben, s mennyire figyelemmel kísérte azoknak a népbírói perét, akik vele vagy valamelyik barátjával jót tettek. Rendkívül sokat tett Szabó Lőrinc igazolásáért,⁴² és a Magyar Kommunista Párt vezetőinél emelt szót Németh László, Tamási Áron, Kodolányi János és Féja Géza érdekében.⁴³ Tanúskodott Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnök mellett, és több alkalommal ott ült a hallgatóság soraiban Imrédy Béla perének tárgyalásakor. Annak viszont nincs nyoma, hogy bármit tett volna Kádár érdekében. Pedig a kortársak körében hamar híre ment annak, hogy kikre vár(hat) felelősségre vonás. Egy 1945 márciusában kelt, Várkonyi Nándornak címzett levelében Kodolányi János szinte méltatlankodott, hogy kikkel került azonos megítélés alá: „Magam semmi vagyok, mert az »«írók», élükön a vörösre változott Zilahyval, megtiltották műveim árusítását és kiadását. Egy csokorba kötvén Németh Lacival, Féjával, Mécs L.-val, Kádárral és Szabó Lőrincsel.”⁴⁴

Ha Illyéssel nem is találkozott Kádár Lajos, sőt inkább csak emlegette ennek lehetőségét, két embert tényleg meglátogatott az alakulóban lévő Nemzeti Parasztpárt leendő vezetői közül. Elsőként Darvas Józsefet kereste fel, aki azt javasolta neki, hogy húzódjon vidékre. Egyben beteg feleségét rábízta barátja családjára és megemlítette, hogy szóba hozza ügyét Erdei Ferenc belügyminiszternél.⁴⁵ Talán meglepőnek tűnhet, hogy a népi írók szélsőjobboldalán tanyázó Kádár éppen a titkos kommunista párttag Darvast kereste fel, de két dologgal is magyarázható. Mindkettejüket nagyon heveny szociális radikalizmus fűtötte, még ha a politikai paletta ellenkező végén keresték is megoldást, de kétség kívül markánsan antikapitalista alapon. Jelen esetben pedig Kádárt az antiszemitizmusa okán támadták, ami Darvas számára nem okozott különösebb problémát. Hiszen maga sem volt mentes a zsidósággal kapcsolatos negatív és rosszindulatú előítéletektől, ahogyan arról a *Szabad Szó* hasábjain megjelent cikke az, Őszinte szó a zsidókérdésben árulkodik.⁴⁶

Másodjára pedig az *Ártatlanok?* írója Veres Pétert látogatta meg, aki zuglói barátjánál, Somogyi Imre festőnél és kertészeti szakírónál lábadozott. Ő sokkal visszafogottabban biztatta Kádárt, nem is tett semmilyen kézzelfogható ígéretet. „Remélem, majd csak megúszod valahogy” – ez volt a legtöbb, amit Veres Péter mondott. Mintha a kettejük közötti tartózkodó viszony szabta volna meg mondandóját. Ugyanakkor még sem küldte el Kádárt, sőt sokat beszélgettek a földreformról, a parasztság jövőjéről.⁴⁷ A Veresnél tett látogatás felvillanyozta Kádárt, igaz emlékei szerint elsősorban a készülődő földreform híre töltötte el lelkesedéssel.⁴⁸

Kádár Lajos abban a tudatban hagyta el Budapestet, és vergődött el felesége édesanyjához Szentesre, hogy maga mögött tudhatja az egyik meghatározó politikai erő, a Nemzeti Parasztpárt két vezetőjének elvi, sőt – Darvas esetében – gyakorlati támogatását is. A Csongrád megyei városban nem egészen három hónapig élt, amikor feljelentés érkezett ellene. Kádár sógorát gyanúsította lebuktatásával, mondván, mivel SZDP- tag volt, elmondta a helyi pártelnöknek, hogy kit bújtat.⁴⁹ A pontos körülményeket nem ismerjük, mindenesetre Kádár Lajost 1945. április 7-én őrizetbe vették, és még Szentesen sor került első kihallgatására.⁵⁰ Az író tagadta bűnösségét, és már ekkor kialakította azt az alapkonceptiót, amelyet lényegében a későbbiekben is vallott: eredetileg nem antiszemita darabot írt, amelyet éppen azért tiltott be 1941-ben a belügyminiszter, mert támadta a korabeli közigazgatást. Az 1944-ben bemutatott

színdarab valóban élesen zsidóellenes volt, de ez Dövényi Nagy Lajos munkája, amitől ő próbált a premier idején is elhatárolódni, de nem tudott. Már első kihallgatása során megemlített több ismert író, akik tanúskodhatnak igaza mellett, így Fodor Józsefet, Tersánszky Józsi Jenőt és Veres Pétert. Azért őket, mert nekik „*panaszoltam el szörnyű sérelmemet.*”. Tudniillik, hogy Dövényi Nagy akarata ellenére átírta darabját, amelyet be is mutattak.

Az ügy nyilvánvalóan túlmutatott a szentesi városi kapitányság hatáskörén, így 1945. április 14-én a Budapesti Rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya adott ki őrizetbe vételi utasítást Kádár Lajos ellen.⁵¹ Az író, ugyanezen napon átadták a szentesiek a pesti kollégáknak, akik bekísérték őt az Andrassy út 60. börtönébe. Ettől kezdve három szálon futott Kádár Lajos története. Egyrészt megkezdődött börtönélete, másrészt elindult a népbiztonsági munka, és ennek során egymás után hallgatták ki a tanúkat, harmadrészt pedig Kádár Lajos írói munkássága is megmérettetett.

Az események felidézését kezdjük a harmadik szállal, amely furcsa módon nem ért össze az első kettővel. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 28-án állította fel a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottságot, amely négy etapban adta közre a „*fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek*” listáját. Kádár Lajos az első két jegyzékben több kötetrel is szerepelt. Ide került az *Ártatlanok?*, a *Sasok harca*, a *A dóni halálbánya* és a *Kujtorgó lelkek*, a második körben pedig az *Istentelenek* című regénye.⁵² Az *Ártatlanok?* és a *Kujtorgó lelkek* teljes joggal került indexre, a *A dóni halálbánya* esetén alighanem a címből ítélték a döntéshozók, míg az *Istentelenek* markánsan szovjetellenes regény.⁵³ Ami viszont nagyon furcsa, a népbiztonsági per folyamán egyszer sem kerültek szóba Kádár Lajos indexre tett könyvei, pedig minimális erőfeszítéssel a *Kujtorgó lelkek* és az *Ártatlanok?* közötti szoros összefüggést meg lehetett volna állapítani.

Kádár Lajos nagyjából három hetet töltött az Andrassy úti börtönben, május 8-án szállították át a Markó utcában lévő ügyészségi fogházba. Memoárja értékes forrás, hiszen a politikai rendőrség történetének olyan korai időszakáról ad képet, amellyel kapcsolatban még a hivatali iratanyag is töredékes.⁵⁴ Kádár nem rejtette véka alá érzelmeit már első kihallgatása felidézésekor sem. Az egyes szám harmadik személyben íródott szövegben Tyukász Péterként legfontosabb regényhősével azonosítja magát. Első benyomásait így rögzítette: „*Az első emeleti irodafélébe adták át Tyukászt. Négy éretlen zsidó fiatalember azon osztozott: ki legyen a holnapi ügyeletes. Óriási bőrfotójokban ültek, mint valami keleti kényurak.*”⁵⁵ Kádár az itt töltött heteket úgy ábrázolja, mintha ő irányította, terelte volna a kihallgatókat a saját koncepciója szerint, amelynek középpontjában a belügyminiszteri betiltás és Dövényi Nagy átírása állt. Többször hangsúlyozza, hogy nem verték meg, amit „*Illyés Gyulának köszönhetett, meg más népi íróknak, akik közbe jártak érdekében. Azért nem bántották, persze ezt is csak később tudta meg a feleségétől.*”⁵⁶

A Markó utcai fogházban még jobb körülmények közé került, csomagot kapott a feleségétől, akivel levelezhetett is. Három levele is fennmaradt 1945 nyaráról, amelyekből kiderül, hogy Kádárt nem törte meg a fogság, sőt energikusan dolgozott kiszabadulásán. Megkérte feleségét, hogy szerezze be az 1941-es betiltást közlő lapszámot, ismerőseik révén pedig készítessen hamis orvosi bizonyítványt, amelyet író barátaival szignáltasson. Kádár név szerint Zilahy Lajost, Fodor Józsefet, Veres Pétert, Darvas Józsefet és Illyést említette. Ezentúl biztatta feleségét, hogy keresse meg Fitos Vilmost, hogy barátaival együtt minél nagyobb számban jöjjenek el a tárgyalásra.⁵⁷ Ez utóbbi információ azért lényeges, mert tovább árnyalja Kádár Lajos kapcsolatrendszerét: Fitos Vilmos 1938 májusától 1944 februárjáig volt a népiek egyik legnépszerűbb folyóiratának, a *Magyar Életnek* a felelős szerkesztője, emellett a Turul Szövetség kulturális alvezére, egyben népi szárnyának vezetője. A háború után a Magyar Parasztszövetségben és a Független Kisgazdapártban találta meg politikai otthonát, de a Magyar Közösséghez fűződő szoros viszonyát is megőrizte. Könnyen lehet, hogy az ő közvetítése révén vállalta el a Magyar Közösséghez és az egykori *Magyar Élet* folyóirathoz is kötődő Csuray Károly ügyvéd 1946-ben Kádár Lajos védelmét.⁵⁸ Az viszont egészen bizonyos, hogy a vádlott által kért orvosi igazolás elkészült. 1945. augusztus 30-án, néhány nappal az

elsőfokú tárgyalás előtt kelt dr. Kováts Zoltánnak, a II. számú Belgyógyászati Klinika tanársegédjének „*orvosi igazolvány*”-a. Ebben az állt, hogy Kádár Lajos 1942 óta jár kezelésre, idült mandula- és ízületi gyulladás, valamint izomcsúz miatt. Ezért a mandulák eltávolítása feltétlenül szükséges.⁵⁹

Mindeközben elindult a hivatalos eljárás, megkezdődött a tanúk kihallgatása, a bizonyítékok összegyűjtése. 1945. április 19-én gyanúsítottként hallgatták ki és őrizetbe is vették Tompa Béla színművészt, aki 1941-ben az *Ártatlanok?* rendezője, egyik főszereplője és a Faluszínház vezetője volt. Ebből a hármás minőségéből csak a színészt őrizte meg az 1944-es második bemutató idejére. Tompát kétszer is kihallgatták. A színész részben magát mentegette, részben igazolta Kádár koncepcióját a színdarab két, jelentősen eltérő változatáról.⁶⁰ Ezt követően az 1944-es előadás összes, Magyarországon tartózkodó szereplőjét kihallgatták. Kezdetben mindenkit vád alá akartak helyezni, de végül Kádár mellett Tompa Béla, Bánhidny László és Iványi Zoltán állt bíróság elé. Ezzel az eljárással részben párhuzamosan folyt a Dövényi Nagy Lajos elleni vizsgálat és per is, amelynek során többször szóba került az *Ártatlanok?* ügye, egy alkalommal Kádár Lajost is kihallgatták,⁶¹ de végül ezért nem ítélték el az újságírót.

Érdekesebbek azok a mentőtanúk, akiket Kádár Lajos kívánságára hallgattak meg. Végül három író barátja mondta el a politikai rendőrségnek, amit tudott, közülük Veres Péter két alkalommal is nyilatkozott. Elsőként Fodor Józsefet hallgatták ki, aki inkább terhelő adatokat szolgáltatott. Elmondta, hogy nem látta az *Ártatlanok?*-at, viszont azt tanácsolta Kádárnak, hogy kérje vissza a művet átdolgozásra, s ezzel húzhatja az időt. Illetve azt ajánlotta, hogy jelentessen meg valamelyik lapban néhány tiltakozó sort, de Kádár ezt sem tette meg.⁶² A *Híd* című lap felelős szerkesztője, Kállai Miklós sem hozott sok újdonságot: Kádár Lajos baloldaliságát hangsúlyozta, s elmondta, hogy amikor szemrehányást tettek neki a színdarab miatt, akkor azt felelte, hogy a szöveget Dövényi Nagy teljesen átírta.⁶³ Veres Péter volt az egyetlen népi író, aki vállalta a Kádár Lajos melletti tanúskodást. Igaz, ő sem látta a darabot, ezért nem is tudott róla mit mondani, inkább Kádár általános emberi-alkotói portréját rajzolta meg, a kor nyelvezetével, kissé marxizálva, de sok tekintetben találóan: „*Mint írók közepes írónak tartom, aki mint szegény ember és volt hadifogoly és mint pincér sok keserves nehéz emberi élményt szedett fel, ezeket azonban világnézeti és esztétikai tájékozatlansága miatt sohasem tudta igazán magasrendű írásművészetté nemesíteni. Kádár, mint a többi szegénysorsból, népi, paraszti mélységből feltörekvő, tehetséges ember, nem jutott a szocialista munkásmozgalommal közelebbi kapcsolatba, így nem szerezhette meg a szocialista íróknak szükséges világnézeti tájékozottságot, osztályöntudatot és pártfegyelmet, a társadalom és a történelem mozgatóerőiről, az osztályok és nemzetek harcáról, annak belső okairól nem volt tiszta képe és így, amikor jött a szélsőjobbaldali hullám, a maga farizeus népmentő és álszocialista jelszavaival, ő is megszédült.*”⁶⁴

Kicsit mintha olyasmit sugallt volna Veres Péter, hogy bár Kádár Lajos hasonló utat járt be, mint ő, de mégsem jutott el arra a művészi szintre és eszmei tisztaságra, mint a balmazújvárosi parasztíró. A rendőrségi vallomás óvatos távolságtartása miatt aligha segíthetett érdemben Kádáron. Az elsőfokú tárgyalás előtt két nappal, miután már az összes tanút meghallgatták, kisebb fordulat történt. Veres Péter a Nemzeti Parasztpárt hivatalos levélpapírján nyilatkozatot küldött, arra hivatkozva, hogy hivatalos útja miatt nem biztos benne, hogy odaér-e a tárgyalásra. A második szöveg, bár új tényeket nem mondott el a konkrét ügyre vonatkozóan, sokkal határozottabban állt ki a vádlott mellett: „*....Kádár Lajost összes műveiből, mint a magyar szegény parasztság becsületes és igaz harcosát ismertem meg. Műveinek alaphangja még a minden írónál előforduló túlzások és kiszínezések mellett is inkább paraszti értelemben vett osztályharcos, mintsem antiszemita jellegű. Emberi egyénisége inkább szelíd, szerény és józan, mintsem harcos és gyűlölködő. Keserősége a szegény paraszt sorsából ered és ebben mindnyájunkkal, többi parasztírókkal közös.*”⁶⁵ Veres Péter véleményének, állásfoglalása egyértelműbbé válásának, a szolidaritás kétségtelen kinyilvánításának háttérében nem csupán Kádár Lajos személye, hanem általában a népi írók megítélése körüli viták, támadások állhattak. 1945 tavaszától az egyre hevesebbé váló hírlapi cikkek, publicisztikák, amelyek többek között Németh László vagy Kodolányi János korábbi

írásait, a háborús évek alatti magatartásukat bírálták, a népieket a sorok összezárására ösztönözték. Egyre inkább a szekértábor-logika érvényesült, tompultak az önkritikus-kritikus hangok, s ez rávetülhetett Kádár Lajos ügyére is.

Kádárt az elsőfokú tárgyalás előtt kétszer hallgatták ki. Először még a politikai rendőrség nyomozói, 1945 áprilisában.⁶⁶ Ekkor az író némileg változtatott a védekezés módján: önkritikusabb volt az *Ártatlanok?* első változatával, ugyanakkor erőteljesebben bizonygatta a második változattól való távolságtartását. Viszont elismerte, hogy 1944-ben jóval több pénzt kapott, mint három évvel korábban, s azt is, hogy jelen volt a darab premierjén. A második kihallgatásra immár a népügyészek előtt került sor, 1944 júniusának első napjaiban. Érdekes módon Kádár főként az 1941-es bemutató körülményeit részletezte igen kimerítően, bőségesen tárgyalta az Endre László részéről jelentkező nyomást s a betiltás körülményeit. Kihasználta azt is, hogy a fogsága idején beszélhetett Tompa Bélával,⁶⁷ és minden jel szerint egyezették vallomásaikat, amelyekkel kölcsönösen támogatták egymást. Kádár – még tőle is szokatlan módon – nagyon feltűnően hangsúlyozta Tompa és színészei tanúvallomásának fontosságát: *„Tompa Béla színész tudja igazolni a többi előadó színészekkel együtt, hogy a darabban Dövényi Nagy Lajos mit és hogyan változtatott meg. Ezek a változások szörnyen lényegesek voltak.”*⁶⁸ Azon a napon, amikor a Budapesti Népügyészség kihallgatta Kádár Lajost, ugyanezen szervezet Major nevű sajtóelőadója arról tájékoztatta feletteseit, hogy nem sikerült beszerezni az *Ártatlanok?* eredeti kiadását. Úgy vélte, hogy mivel a vádlott érdeke bebizonyítani, hogy nem ő írta az uszító kitételeket, ezért fel kell szólítani, mondja el, hogy hol a érhető el az anyag.⁶⁹ Ezt a – a talán nem túlzás állítani – naivnak nevezhető levelet, sikerült felülmúlni egy másik küldeménnyel, amelyben ugyancsak Major arról tájékoztatta a Népügyészséget, hogy Kádár Lajos könyvei közül csupán kettő címéről (*A dóni halálbánya, Istentelenek*) szerzett tudomást, de egyiket sem olvasta. Viszont a címük alapján *„uszító tartalmúnak”* látta őket.⁷⁰ Önkéntelenül is adódik a kérdés, hogy miért nem fordult a sajtóelőadó az indexre tett könyvek listáját összeállító kormányzati szervhez, hiszen így például tudomást szerezhetett volna a *Kujtorgó lelkek* létezéséről, amelyről Kádár Lajos, önéletrajzának elmondásakor, jól felfogott érdekéből gondosan hallgatott. Nem tudjuk, milyen választ kapott Major sajtóelőadó a fenti kérdéseire. Kádár minden vallomásában tagadta, hogy meglenne neki az *Ártatlanok?* eredeti, 1941-es példánya, amely éppen az ő bűnösségét támasztotta volna alá. Ez az eset csupán az egyik a Kádár Lajos elleni népbírósi eljárás furcsaságai közül.

Több hónapos előkészítő munkát követően, 1945. szeptember 3-án végül megtartották Kádár Lajos és társainak elsőfokú népbírósi tárgyalását. Eredetileg három vádlott, Kádár Lajos, Tompa Béla és Bánhidly László volt, augusztus végén csatlakozott hozzájuk Iványi Zoltán. Mindnyájukat népellenes büntett elkövetésével vádolták. Az első vádirat mindezt az alábbiakkal indokolta: *„Vádlottak ezen cselekményeikkel és pedig I. r. vádlott nyomtatványban, és közvetve ennek színházban, tehát gyülekezet előtt elmondott beszédben, II. és III. rendű vádlottak a gyülekezet előtt elmondott beszédekben huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtettek ki, amely alkalmas volt arra, hogy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltésére, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.”*⁷¹ Ezen kívül pót vádiratot nyújtottak be a Tózsér Mihályt alakító Iványi Zoltán ellen is, őt ugyancsak népellenes büntett miatt kívánták elítélni.

A tárgyalás során, az I., a II., és a III. rendű vádlottakon kívül meghallgatták Makó Mária színésznőt, Goldner Margit próbakisasszonyt és Berger Ernő műszaki felügyelőt, akik nézőként nyilatkoztak az *Ártatlanok?*-ről, valamint Kállai Miklós író. Emellett Kádár Lajos védőjének kérésére felolvasták Fodor József korábbi vallomását.⁷² A legérdekesebbnek Dövényi Nagy Lajos szereplése ígérkezett, aki Kádárhoz hasonlóan saját szerepét kisebbítette. Miután 1944-es közszereplése eléggé közismert volt, azok az állításai, hogy nem fokozta, hanem még enyhítette a darab antiszemitizmusát, sokkal inkább visszatetszést kelthettek a népbírákban.⁷³

A bíróság végül a három színészt felmentette, mondván, csak szavalták a mások által írt szöveget, de nem voltak annak szerzői, és csak Kádár Lajost találta bűnösnek. Őt háromévi börtönbüntetésre és politikai jogai gyakorlásának ötévi felfüggesztésére ítélték. Kádár büntetésébe az előzetes letartóztatásban töltött három hónap huszonöt napot beszámították. Az ítélet indoklásában a bíróság kimondta, hogy már az első darab nagymértékben antiszemita tendenciájú volt, de mivel a szöveg nem állt rendelkezésre, így az átdolgozás mértékét nem tudták teljes bizonyossággal megállapítani. Ez bizonyos fokig igaz, de a korabeli sajtóanyag, Endre László alispáni iratanyaga és a *Kujtorgó lelkek* című regény alapján elég jól lehetett volna rekonstruálni Kádár Lajos színdarabjának eredeti változatát. Ez azonban nem történt meg, és megállapíthatjuk, hogy a bíróság és az ügyészség még a háború utáni zűrzavaros viszonyokhoz képest is gondatlanul és felületesen járt el.

A bíróság ráadásul Kádár Lajost, elfogadva a még fogságban írt levelei egyikében megrendelt hamis orvosi bizonyítványt, betegségére tekintettel, s minthogy bejelentett lakása volt, szabadlábra helyezte, arra hivatkozva, hogy szökésétől nem kell tartani.⁷⁴ Vagyis Kádár Lajos nem egészen négy hónapos fogságot követően szabadon távozhatt, s bár még ügye hivatalosan nem zárult le, de a vádlott időt nyert, s ez döntő fontosságúnak bizonyult. Ezután több hónapon át levelezett egymással a Népügyészség és a Népbíróságok Országos Tanácsa, végül 1946. május 16-ára kitűzték Kádár Lajos fellebbviteli főtárgyalását. Az esemény előtt egy héttel Kádár Lajost ismét őrizetbe vette a politikai rendőrség.⁷⁵ Ennek oka alighanem az lehetett, hogy amikor április 5-én lakásán felkereste a Politikai Rendészeti Osztály egyik tisztje, Ákos Miklós, nem találta otthon. Felesége azt állította, hogy Kádár négy nappal korábban Pécsre utazott élelmiszerért, és a legrövidebb időn belül vissza fog térni.⁷⁶ Ez a cselekedete voltaképpen joggal kérdőjelezte meg a betegségéről szóló korábbi állításait és azt, hogy ne lehetne szökésétől tartani. Újbóli őrizetbe vételekor tartott kihallgatásakor Kádár hosszasan részletezte, hogy milyen betegségeken, sőt műtéteken esett át.⁷⁷ Tímár István PRO alosztályvezetőt nem győzték meg a Kádár Lajos által előadottak, ezért őrizetbe vette és internálási javaslattal a Fogház- és Toloncügyosztálynak adta át az írot.⁷⁸

Kádár Lajosnak nem kellett sokáig fogságban maradnia. 1946. május 16-án megtartották a fellebbviteli főtárgyalást, ahol nem sok minden történt. Kádár kérelmezte Fiala Ferenc újságíró meghallgatását, mondván, ő tudja igazolni, hogy a darabban lévő, igazán antiszemita részek Dövényi Nagy Lajos betoldásai. A tanács helyt adott kérelmének, nem döntött másodfokon, hanem további bizonyítási eljárást rendelt el. Ezenkívül utasították a népbíróság sajtóosztályát, hogy gyűjtse össze az *Ártatlanok?*-ra vonatkozó sajtóanyagot.⁷⁹ A tárgyalást követően hamarosan újból szabadlábra került Kádár Lajos. Szabadon bocsátása körülményeiről közvetlen forrással nem rendelkezünk, de egy másfél évvel későbbi levélváltásból kiderül, hogy az író ügyében komoly erők mozdulhattak meg. Tímár István 1947. október 21-én kelt szolgálati jegyén azt tudakolta Takács Péter Pál rendőr őrnagytól, hogy hol tart éppen a Kádár-ügy. Tímárt érezhetően zavarta az eset lezáratlansága, de ekkor még nem tudott minden részletről. Beosztottját elég határozottan és egyértelműen utasította: „Kérem az ügyet kivizsgálni és Kádár Lajosra vonatkozólag környezettanulmányt is végeztetni, mert amennyiben a legkisebb okot is lehet találni internálására kérek részletes jelentést.”⁸⁰ Takács válaszából kiderül, hogy az internálási határozat jogerőre emelkedett, de az ellen Kádár Lajos családja fellebbezést adott be. Ennek – a korban eléggé példátlan módon – a Belügyminisztérium 1946. július 4-én helyt adott „azzal az indoklással, hogy a jelenlegi politikai helyzetben nem teszi indokoltá nevezettnek rendőrhatalósági őrizet alatt tartását. [...] Ilyen tényállás mellett Kádár Lajossal szemben alkalmazandó esetleges további intézkedés megtételére vonatkozóan utasítást kérek.”⁸¹ Tímár ezek után feltehetően feletteseinél, talán személyesen Péter Gábornál tájékozódott az ügyben, akinek 1947 decemberében a helyettese lett. Az bizonyos, hogy meggyőződött róla, nem érdemes túlságosan feszegetni a Kádár-ügyet. Erről tanúskodik, hogy Molnár László őrnagy szolgálati jegyére, amelyen egy 1947 októberében kelt, éppen Tímártól származó utasítás alapján összefoglalta az addig történeteket, és további utasítást kért, az ezredesi rangot viselő Tímár a következőt írta: „Ad acta! 1948. III.5.”⁸²

Kádár Lajos ügye elvileg még mindig nem zárult le, a Népbíróságok Országos Tanácsa és az Igazságügyminisztérium több levelet is váltott egymással ebben az ügyben, sőt 1948.

december 1-jére egy újabb tárgyalási napot is kitűztek, de ezen Kádár nem jelent meg.⁸³ Arról, hogy ezt miért tehette meg, egy 1949 nyarán tartott kihallgatás jegyzőkönyvéből értesülünk, amikor utolsó alkalommal állt az író a politikai rendőrség, ekkor éppen az Államvédelmi Hatóság tisztjei előtt. A rövid kihallgatás során főként egykori szerzőtársáról, Solymossy Istvánról beszélt. A lényegét viszont az utolsó bekezdés tartalmazza: „*Előadom, hogy az »Ártatlanok« című színdarab szerzősége miatt ellenem eljárás volt folyamatban, de a Köztársasági Elnök Úr MKE 6.293/1948. sz., 1948. december 28-án kelt legfelsőbb elhatározásával az eljárást kegyelemből megszüntette.*”⁸⁴ Szakasits Árpád döntésével pont került Kádár Lajos közel három éve tartó ügyének végére. Ha az előzetes letartóztatásban és az internálótáborban töltött időt összeadjuk, akkor összesen 5 hónapot és 21 napot, tehát még fél évet sem raboskodott. Jogos a kérdés, hogyan úszhatta meg ilyen csekély büntetéssel Kádár Lajos, miért nem került sor a másodfokú tárgyalásra? Már korábban is utaltunk az eljárás során történt furcsaságokra (összebeszélés lehetősége Tompa Bélával, felületes vizsgálat Kádár könyveit illetően, a hamis orvosi igazolás alapján történt szabadon bocsátás, az internálási határozat gyors érvénytelenítése), s láttuk, hogy Kádár befolyásos támogatókra talált a Nemzeti Parasztpárt vezetői között. Bár direkt bizonyítékok nincsenek, hiszen az efféle lobbizás, alkudozás informális természetű, de a kortársak körében mégis keringett néhány, nem is annyira légből kapottnak tűnő pletyka arról, hogy ki is harcolhatta ki Kádár Lajos felmentését vagy legalábbis igen enyhe büntetését. Egy 1950 júniusából származó ügynöki jelentés a következő, Sinka Istvántól származó értesülést osztotta meg tartótisztjével, „*Sinka mintegy magyarázatképpen elmondotta ügynökünknek, hogy Kádár Lajos ellen az »«Ártatlanok»« című színdarabja miatt eljárás volt folyamatban, de Darvas József közoktatásügyi miniszter közbenjárására megszüntették.*”⁸⁵ Darvas 1945-től a Nemzeti Parasztpárt egyik alelnökeként, titkos kommunista párttagként közismerten az egyik leghűbb támogatója volt Rákosi Mátyás politikai céljainak. Bár csak 1947 szeptemberében lett a kormány tagja, mint építés- és közmunkaügyi miniszter, s vallás- és közoktatásügyi minisztersége 1950 februárjában kezdődött, erre utalt a jelentés szerzője is, de elég befolyással rendelkezett ahhoz, hogy az MKP vezetőinél elérhesse Kádár Lajos szabadon bocsátását. Érdekesség, hogy az *Ártatlanok?* társszerzője, Dövényi Nagy Lajos halálra ítéletét pedig Veres Péter kegyelmi kérvénye akadályozta meg.⁸⁶

Kádár Lajos szabadulását követően fizikai munkát végzett, többek között a Rákospalotai Faárugyár Szugló utcai telephelyén éjjeliőrként vigyázott a deszkákra és cölöpökre.⁸⁷ Később, más szélsőjobboldalra gravitáló népi írókhoz, így Erdélyi Józsefhez vagy Sinka Istvánhoz hasonlóan felvették a Magyar Írók Szövetségébe. 1959-ben *Kolomp szól a ködből...* címmel a Móra Könyvkiadó megjelentette gyermekkori történeteit tartalmazó novelláskötetét. Az 1956-os forradalomban, a Petőfi Párt megalakításában semmilyen szerepet nem játszott, még a népiekről bőségesen fennmaradt hálózati jelentésekben is csupán elszórtan bukkan fel a neve. Csendesesen, az értelmiségi-művészi közéleten kívül élte mindennapjait, s 1982-ben, nyolcvanhat 86 éves korában hunyt el. A szabadulását követő majd négy évtizedben neve tökéletesen a feledés homályába került, amelynek oka egyszerűen az, hogy nem alkotott esztétikai-irodalmi szempontból maradandó műveket.

Mérleg

Hogyan összegezhethetjük ezek után Kádár Lajos történetét? Bár nyilvánvalóan az egyéni felelősség a legfontosabb, az ügynek mégis voltak általánosabb tanulságai is. Kádár Lajost a népi tehetségek, vagy másképpen fogalmazva, az őstehetségek kultusza emelte fel és tette naggyá. Bár élményanyag és szociális indulatai adottak voltak, írói kvalitásai, olvasottsága, műveltsége felettébb hiányosnak mondhatók. A hírnév utáni vágya, a komoly önkritika hiánya, a pénz iránti szeretete, sőt mohósága tette lehetővé, hogy a benne meglévő zsidóellenes érzelmeknek egyetlen színdarabban, majd regényben adjon teret. Az Endre Lászlóval és baráti körével való együttműködése révén született meg az *Ártatlanok?*, amely minden kétséget kizáróan hatékonyan szolgálta az antiszemita indulatok fokozását. Nem állapítható meg egyértelműen, hogy gyötörték-e kétségek egyáltalán Kádárt az 1944-es bemutatókor, de ha voltak is ilyenek, igen erőtlenekek és halványak lehettek. 1945 után komoly szembenézés,

őnelemzés nem volt nála tapasztalható, hanem a közéleti-politikai viták számára kedvező alakulását felhasználva, minden jel szerint befolyásos barátai-ismerősei segítségével elkerülte a komoly büntetést. Története az anyagiakkal és hírnévvel befolyásolható, ingatag erkölcsi lábakon álló, a műveltsége hiányával szembe nem néző, csupán féktelen szociális radikalizmust hirdető értelmiségi sorsát példázza.

---

¹A kérdéskört áttekinti Györi, 2011.

²László, 2012 (utolsó letöltés: 2014. április 3.).

³*Magyarság*, 1944a.: 15.

⁴BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 11–22. Kádár Lajos, Tompa Béla és Dövényi Nagy Lajos tanúvallomásai az 1945. szeptember 3-án tartott népbírósi tárgyaláson.

⁵ÁBTL 3.1.9. V-118738. 20. Fodor József tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. április 25.

⁶A *Magyarország* című kormánylapról van szó.

⁷ÁBTL 3.1.9. V-118738. 26. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 27.

⁸BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 12. Kádár Lajos bírósági vallomása, 1945. szeptember 3.

⁹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 22. Kállai Miklós tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. április 25.

¹⁰ÁBTL 3.1.9. V-118738. 24. Veres Péter tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. április 26.

¹¹Az 1942 és 1944 között írott mű végül csak 2001-ben jelent a nyilas eszméket ápoló Gede testvérek kiadásában. A kötet jelentőségét Szécsényi András az alábbiakban látta: „*Megtalálható benne az összes kizárólag negatív történelmi mítosz, ami a hazai zsidóság históriáját körülveszi, azt a képet sugallva, hogy a zsidóság mindig is a többségi társadalom létét veszélyeztette.*” Szécsényi, 2012: 37.

¹²Dövényi pályafutásáról ad alapos áttekintést Huhák, 2013.

¹³BFL XXV. 1.a. Nb. 3039/1945. 52. Dövényi Nagy Lajos vallomása a népbírósi tárgyaláson, 1945. október 12.

¹⁴BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 17. Dövényi Nagy Lajos vallomása a népbírósi tárgyaláson, 1945. szeptember 3.

¹⁵BFL XXV. 1.a. Nb. 3039/1945. 9–10. Bánhidny László kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. augusztus 21.

¹⁶*Esti Újság*, 1944d.: 6.

¹⁷*Esti Újság*, 1944a.: 6.

¹⁸Gajdó, 2012 (utolsó letöltés: 2014. május 28.)

¹⁹*Magyarság*, 1944. b. 13.

²⁰*Esti Újság*, 1944a.: 6.

²¹*Esti Újság*, 1944e: 7.

²²*Magyarság*, 1944. c.: 8.

²³BFL XXV. 1.a. Nb. 4077/1945. 50. Elek Katalin tanúvallomása, 1945. október 31.

²⁴*Függetlenség*, 1944a: 10.

²⁵OSZK PKG 1944/92.

²⁶*Esti Újság*, 1944c:

²⁷*Esti Újság*, 1944c: 6.

²⁸*Pest*, 1944: 6.; *Magyarország*, 1944: 8.

²⁹*Összetartás*, 1944: 8.

³⁰*Az Ország*, 1944: 12.

³¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 10., 18. Tompa Béla kihallgatási jegyzőkönyvei, 1945. április 19. 24.

³²Bágyoni Váró, 1944.; Tarnói, 1944.

³³Miklóssy, 1944: 6.

³⁴Szabó, 1944: 6.

³⁵Saadot később a Kádár-korszak politikai rendőrsége is foglalkoztatta „Kövr” fedőnéven hálózati személyként. Talán az *Ártatlanok?*-ről szóló, felettébb problémás írásai is hozzájárulhattak a beszerzés hatékony végrehajtásához. Saád Béláról lásd Szönyei, 2012: 677–681.

³⁶Saad, 1944a.: 4.

³⁷Saad, 1944b.: 13

³⁸Pálóczi Horváth, 1943: 9–12.

³⁹Juhász, 1944: 591–593.

⁴⁰Fogságáról két változatot is elmondott. Az elsőt még Szentesen történt kihallgatása alkalmával, lásd BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 6. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 7. A másodikat pedig ún. *Börtönnapló*ájában. PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönnapló*. 14–22.

⁴¹PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönnapló*. 22.

⁴²Erről lásd az érintett naplóját Szabó, 1990: 7–201.

⁴³Illyés, 1986: 361.

⁴⁴Kodolányi, 2000: 24.

- ⁴⁵PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 27.
- ⁴⁶Darvas nézeteit röviden érinti Gyurgyák, 2001: 594–595.
- ⁴⁷PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 27–28.
- ⁴⁸Bár Veres Péter emlékirataiban nem bukkan fel Kádár Lajos neve, de a Somogyiéknál töltött idejét elég hasonlóan idézte fel. Veres 1973: 762–769.
- ⁴⁹PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 76.
- ⁵⁰XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 5–6. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 7.
- ⁵¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 8.
- ⁵²Index, é. n. 31. 119.
- ⁵³*Az Istentelenekről lásd Szenczi, 2010: 62.*
- ⁵⁴Az 1945 májusáig, Kádár Lajosnak a Markó utcai fogházba történt átszállításáig, tartó időszakról mindössze 19 – érdemi információt tartalmazó – korabeli dokumentumot találtak a téma kutatói. Lásd Krahulcsán – Müller, 2009: 65–116.
- ⁵⁵PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 79.
- ⁵⁶Uo. 113.
- ⁵⁷PIM 5241/1/-31. Kádár Lajos levelei feleségéhez, Török Etelkához. 1945. július 8., 1945. július 11., 1945. augusztus 22.
- ⁵⁸XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 101. Meghatalmazás Csury Károly ügyvéd részére, 1946. május 14.
- ⁵⁹XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 93. Dr. Kováts Zoltán klinikai orvosi igazolványa, 1945. augusztus 30.
- ⁶⁰ÁBTL 3.1.9. V-118738. 9–11., 17–18.
- ⁶¹BFL XXV. 1.a. Nb. 3039/1945. 15–16. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. augusztus 24.
- ⁶²ÁBTL 3.1.9. V-118738. 19–20. Fodor József tanúvallomása, 1945. április 25.
- ⁶³ÁBTL 3.1.9. V-118738. 21–22. Kállai Miklós tanúvallomása, 1945. április 25.
- ⁶⁴ÁBTL 3.1.9. V-118738. 25–26. Veres Péter tanúvallomása, 1945. április 26.
- ⁶⁵ÁBTL 3.1.9. V-118738. 57. Veres Péter nyilatkozata, 1945. szeptember 1.
- ⁶⁶ÁBTL 3.1.9. V-118738. 25–26. Kádár Lajos tanúvallomása, 1945. április 27.
- ⁶⁷A korabeli joggyakorlat felettébb ingatag mivoltát igazolja, hogy Kádár, miután átvitték a Markó utcai fogházba, megkereste Tompa Bélát, aki így fogadta: „*Te csacsi, hát én is megyek – mosolygott Tompa is. Ha lehet, egy cellába megyünk.*” PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 113. Azt nem tudni, hogy végül egy cellába kerültek-e, de elegendő időt és teret kaptak arra, hogy közös védekezési stratégiát alakítsanak ki.
- ⁶⁸XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 9. Kádár Lajos ügyészégi kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. június 7.
- ⁶⁹XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 89. Major sajtóelőadó levele a Népügyészségnek, 1945. június 7.
- ⁷⁰XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 90. Major sajtóosztály vezető levele a Népügyészségnek, 1945. június 7.
- ⁷¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 84–85. A Budapesti Népügyészség vádirata Kádár Lajos, Tompa Béla és Bánhidny László ügyében, 1945. június 15.
- ⁷²XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 11–22. Az 1945. szeptember 3-án tartott tárgyalás jegyzőkönyve.
- ⁷³Erdekességként jegyzem meg, hogy a tárgyalásra a Szociáldemokrata Párt részéről Faludy György költőt jelölték ki, de ő valamilyen okból nem volt jelen.
- ⁷⁴ÁBTL 3.1.9. V-118738. 61. Ákos Miklós, a PRO 7. szakcsoportja vezetőjének jelentése, 1946. április 5.
- ⁷⁵ÁBTL 3.1.9. V-118738. 63. Molnár László r. örgy. őrizetbe vételi utasítása, 1946. május 9.
- ⁷⁶ÁBTL 3.1.9. V-118738. 61. Ákos Miklós, a PRO 7. szakcsoportja vezetőjének jelentése, 1946. április 5.
- ⁷⁷ÁBTL 3.1.9. V-118738. 64–65. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 9.
- ⁷⁸ÁBTL 3.1.9. V-118738. 61. Timár István levele a Népbírószágok Országos Tanácsának, 1946. május 10.
- ⁷⁹XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 24. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. május 16. A sajtóanyag összegyűjtésére valóban sor került, de ez elsősorban jelen sorok írójának szolgált segítségül, viszont nincs arra utaló nyom, hogy a bíróság érdemben használta volna bizonyítékként.
- ⁸⁰ÁBTL 3.1.9. V-118738. 75. Timár István szolgálati jegye Takács Péter Pálnak, 1947. október 21.
- ⁸¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 76. Takács Péter Pál válasza Timár István szolgálati jegyére, 1947. október 24.
- ⁸²ÁBTL 3.1.9. V-118738. 79. Molnár László örgy. szolgálati jegye Timár Istvánnak, 1948. március 4.
- ⁸³XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 25. A Népbírószágok Országos Tanácsának fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyve, 1948. november 3.
- ⁸⁴ÁBTL 3.1.9. V-118738. 81. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1949. június 23.
- ⁸⁵ÁBTL 3.1.5. O-9185. 138–141. 49/41. számú ügynök jelentése Sinka Istvánról, 1950. június 16.
- ⁸⁶Szécsényi, 2012: 36.
- ⁸⁷ÁBTL 3.1.5. O-11803/18-a. 344. Kádár Lajos személyi törzslapja, 1954. november 16.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.5. Operatív dossziék
- O-9185 Sinka István
- O-11803/18a. „Ellenállók”
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
- V-118738 Kádár Lajos és társainak anyaga

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- XXV Népbírósi eljárások iratanyaga
- 1.a. Nb 1538/1945/5. Kádár Lajos és társainak ügye
- 1.a. Nb 3039/1945. Dövény Nagy Lajos ügye
- 1.b. Nb 4077/1945. Kiss Ferenc ügye

Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár (OSZK PKG)

- PKG 1944/92. Az Ártatlanok? premierjének plakátja

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM)

- V-5241/90. Kádár Lajos: Börtönapló
- V-5241/1/31. Kádár Lajos levelei feleségéhez,
Török Etelkához.

Nyomtatásban megjelent források

A fasiszta..., é. n.

A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke. Debrecen, W. Stoker Kft.

Krahulcsán–Müller, 2009

A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf.

Sajtó

Az Ország, 1944

Cím nélküli hír. (A szerző nincs feltüntetve.) *Az Ország*, július 22.

Bágyoni Váró, 1944

Bágyoni Váró Andor beszámolója az „Ártatlanok” bemutatójáról: A magyar Jud Süss. *Magyarság*, június 17.

Esti Újság, 1944a

Június 16-án az „Ártatlanok” bemutatójával megnyílik a Madách Színház. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, május 26.

Esti Újság, 1944b

Kik játsszák az „Ártatlanok”-at a Madách Színházban? (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, május 30.

Esti Újság, 1944c

Kiss Ferenc irányítja az „Ártatlanok?” utolsó próbáit. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, június 5.

Esti Újság, 1944d

Dövényi Nagy Lajos beszél az „Ártatlanok?”-ről. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, június 13.

Esti Újság, 1944e

Az Ártatlanok munkásmatinén. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, július 6.

Függetlenség, 1944

Megnyílt a Madách Színház. *Függetlenség*, június 18.

Juhász, 1944

Juhász Géza: Népi író, tanulj Babitstól! *Sorsunk*, 1944. október. 591–593.

Magyarság, 1944a

Sztójay Döme miniszterelnök a Jud Süss díszelőadásán. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarság*, május 7.

Magyarság, 1944b

Ellen-Fatornyok és Aladár-vígjáték a Madách Színházban. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarság*, június 11.

Magyarság, 1944c

Magyarság előadás a Madách Színházban. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarság*, június 22.

Magyarország, 1944

Cím nélküli hír. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarország*, június 26.

Miklóssy, 1944

Miklóssy Lajos: Ártatlanok. Bemutató a Madách Színházban. *Magyarország*, június 16.

Összetartás, 1944

Az „Ártatlanok” első jubileuma. (A szerző nincs feltüntetve.) *Összetartás*, július 7.

Pálóczi Horváth, 1943

Pálóczi Horváth Lajos: Elkésett kritikák. (XXII.) Kádár Lajos regényei. *Magyar Élet*, 4. sz. 9–12.

Pest, 1944

Cím nélküli hír. (A szerző nincs feltüntetve.) *Pest*, június 24.

Saad, 1944a

Saad Béla: Madách Színház: Ártatlanok. *Új Nemzedék*, június 18.

Saad, 1944b

Saad Béla: Ártatlanok? (Bemutató a Madách Színházban). *Az Ország*, június 24.

Szabó, 1944

Szabó József: Ártatlanok. A Madách Színház ma esti bemutatója. *Pest*, június 16.

Tarnói, 1944

Tarnói László: A magyar faj és magyar nyelv ünnepe a Madách Színházban. Hatalmas siker az „Ártatlanok” bemutatóján. *Virradat*, június 19.

Hivatkozott irodalom

Gajdó, 2012

Gajdó Tamás: Az utolsó színházi őrségváltás 1944-ben. *Színház.*, 2012. január. www.szhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=36280:az-utolso-szhazi-rsegvaltás-1944-ben&catid=62:2012-január&Itemid=7

Győri, 2011

Győri László: Színház a Harmadik Birodalomban. In *Színház és diktatúra a 20. században*. Szerkesztette: Lengyel György. Budapest, Corvina Kiadó – Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet. 13–34.

Gyurgyák, 2001

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.

Huhák, 2013

Huhák Heléna: „Egy sötét lelkű sajtóbriganti.” Dövényi Nagy Lajos portréja. *Kommentár*, 6. sz. 61–75.

Illyés, 1986

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte: Illyés Gyuláné. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kodolányi, 2000

Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése. / (Levélről levélre, 1.)/ Válogatta, szerkesztette és az előszót írta: ifj. Kodolányi János. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

László, 2012

László Ferenc: Sötétség nyílt színen – színház és antiszemitaizmus. *Magyar Narancs*, 2012. augusztus 31. http://www.magyararancs.hu/szinhaz/sotetseg-nyilt-szinen-szinhaz-es-antiszemitaizmus_81507.

Szabó, 1990

Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz. (Napló és védőbeszéd 1945-ből)*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Kabdebó Lóránt. Budapest, Magvető Kiadó.

Szécsényi, 2012

Szécsényi András: Dövényi Nagy Lajos: Tarnopolból indult el... *Kommentár*, 4. sz. 35–37.

Szenczi, 2010

Szenczi Ibolya: *Kádár Lajos élete és munkássága a népi írói mozgalom tükrében*. Csongrád, szerzői kiadás.

Szónyei, 2012

Szónyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I. kötet. Budapest, Noran Könyvesház.

Veres, 1973

Veres Péter: Az ország útján. In uő: *Válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 603–877.